

УДК 94:671.4](477.4-15) “138”

НАСЛІДУВАЛЬНЕ КАРБУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ПІВГРОШІВ

Ростислав САВВОВ

незалежний дослідник
м. Хмельницький, Україна

Стаття присвячена окремій групі подільських півгрошів, які карбував у 80-х роках XIV ст. князь Костянтин Коріятович у Подільському князівстві. Аналіз особливостей спрощеної техніки карбування, грубого стилю оформлення, що різко відрізняє їх від інших подільських півгрошів, дає підстави вважати ці монети наслідуванням. Їх карбування, вочевидь, було спричинене дефіцитом обігової монети на Поділлі в другій половині XIV ст., що спонукало до прийому населенням й обігу різних сурогатів. Дефіцит обігової монети підтверджується курсуванням у той час на Поділлі місцевих наслідувань галицько-руським грошиком, а також різних наслідувань джучидським монетам, зокрема, київських наслідувань дирхемам Джанібєка.

Ключові слова: карбування монет, півгрош, наслідування, Поділля.

За час, що пройшов після відкриття у 2004 р. монет Подільського князівства, які згадувалися в історичних джерелах як “подільські полугрошки”, з’явилися певна кількість праць присвячених їх вивченню. Значною мірою цьому сприяла поява значної кількості до того надзвичайно рідкісних подільських монет, як в одиночних знахідках, так і в складі скарбів кінця XIV – початку XV ст. Загальна кількість відомих наразі таких монет різних різновидів, одному з яких присвячений цей матеріал, перевищує сотню екземплярів. Варто відзначити також і перші спроби складання каталогів подільських півгрошів¹.

На сьогодні виділено два основних типи цих монет, які в першу чергу відрізняються назвою володінь у титулатурі: у першому типі – “Смотрич”, у другому типі – “Поділля”, а також оформленням реверсу півгрошів, де щит з анжуйським гербом угорських королів XIV ст. у першому типі був замінений на навершя цього гербу у вигляді коронованої голови страуса в другому типі (Рис. 1).

¹ Віталій Церковняк, “Каталогізація монет Подільського князівства карбованих наприкінці XIV ст.,” *Нумізматика і фалеристика* 2 (2014): 9–11; Дмитрій Гулецький, *Монети Великої Князівства Литовського со второй половины XIV-го века до 1536 года.* (Мінск: УП “Енциклопедик”, 2014), 50–51; Валерій Нечитайло, *Каталог подільських, молдавських і валахських монет, що були в обігу на Україні у XIV–XVII ст.* (Київ: Huss, 2014), 6–10; Ростислав Саввов, “Подольский полугрошок и денежное обращение в Подольском княжестве,” *Банкаўскі Веснік* 3 (2016): 16.

Рис. 1. Типи монет

Зміна назви володінь в легенді монет – з округла Смотрич на все Поділля, дозволяє припустити, що з часом другий тип змінив перший. Подільські монети карбувались за європейською технологією на кружках вирубаних із листа металу на високому, для того часу, технічному і мистецькому рівні. Для підготовки штемпелів широко застосовували пунсоны окремих елементів зображень: літери, корони, зірки, лілеї, розділові знаки тощо. Складне зображення вершника частково вирізалось від руки. У карбуванні застосовували загартовані сталеві штемпеля, які давали чіткі, з різкими границями, відбитки. Латиномовні написи легенди грамотні, з мінімальною кількістю помилок.

На цьому фоні різко вирізняється невелика група з декількох екземплярів подільських монет першого і другого типів, більшість яких походить з одного скарбу кінця XIV ст. – Черче I, де вони знаходились разом з іншими подільськими півгрошами (Рис. 2)².

Рис. 2. Подільські півгроші наслідувального карбування: 1 – I типу з дзеркальними оберненими зображеннями, маса 1,01 г; 2a, 2б – II типу, одноштемпельні, з дзеркальними оберненими зображеннями (зауважимо, що в оберненому написі легенди тут дві літери “n” ще раз обернені і таким чином вони могли б бути відбиті в штемпелі пунсоном. Але їхні розміри та форма різняться, що свідчить про вирізування літер в штемпелі від руки), маса n/d та 1,16 г; 3a, 3б – II типу, одноштемпельні, биті бронзовими штемпелями, маса 1,06 г та n/d.

² Саввов, “Подольский полугрошок и денежное обращение в Подольском княжестве,” 16.

Хоча вони теж карбовані з якісного срібла і за стопою подільських півгрошів, впадає у вічі відмінність їхнього стилю оформлення – у значній мірі грубі деградовані зображення і написи з м'якими контурами, написи з численними помилками, а однакові літери мають різну форму та розміри. Також різні форми в розмірі диферентів – зірочок, лілей. До того, більшість з цих монет має повністю дзеркально обернене оформлення обох боків монети, тобто штемпелі цих монет підготовляли без врахування тієї обставини, що при карбуванні штемпелем на монеті відбивається обернене зображення. Відсутність чіткої форми зображень, різні форма і розмір однакових елементів вказує на те, що в даному випадку пунсоні при підготовці штемпелів не застосовували, а весь штемпель вирізався від руки. Цей висновок підтверджується наявністю в написах монет з дзеркально оберненими зображеннями таких несиметричних літер як “R”, “A”, “n”, які йдуть у правильному напрямку, що було б неможливо при використанні пунсонів, відбитки яких йшли б у зворотному напрямку (Рис. 3).

Рис. 3. Монети з дзеркально оберненими зображеннями несиметричних літер.

М'якість обводів зображень, їх розмитість, на монетах цього різновиду дозволяє припустити, що для їх карбування застосовували бронзові штемпелі. Вони не дають таких чітких відбитків, як сталеві та швидше зношуються, проте підготовка таких штемпелів набагато простіша завдяки тому, що їх можливо легко різати від руки.

Виникає питання, які причини зумовили появу цього різновиду подільських півгрошів? Серед висунутих раніше припущень – карбування монет на різних дворах із різною технологією підготовки штемпелів, або деградація рівня карбування³. Дійсно, гіпотетично можна припустити, що ці монети карбували на іншому, ще одному, монетному дворі, який працював паралельно з першим увесь час подільського карбування, адже серед його монет присутні одразу подільські пів гроші першого і другого типу, які послідовно карбувались протягом 80-х років XIV ст. Однак, важко погодитися, по-перше, з застосуванням на підпорядкованим одному керівництву монетних дворах Подільського князівства різної технології підготовки штемпелів – одного з основних процесів у випуску монет. По-друге, сама можливість існування

³ Церковняк, “Каталогізація монет Подільського князівства карбованих наприкінці XIV ст.,” 10.

цього додаткового двору сумнівна, зважаючи на те, що він за весь час його роботи зміг випустити вкрай мало, усього декілька відсотків монет від загального випуску. Версія різкого погіршення рівня карбування подільських півгрошів теж малопереконлива, адже у цій групі монет, як вказувалось, наявні одразу півгроші і першого, і другого типів, що, як правило, суперечить послідовній у часі деградації. Крім того, при такій глибокій деградації, серед цих монет мали б бути присутні півгроші з послідовного ряду поступово деградованих різновидів, чого не спостерігається⁴. Приклади певної деградації рівня карбування є в подільському карбуванні (Рис. 4).

Рис. 4. Подільський півгріш I типу з ретроградним написом (в протилежному годинниковій стрілці напрямку, літери набиті пунсонами йдуть в правильному напрямку) легенди аверсу.

Проте, наведений приклад ретроградного напису легенди стосується помилки у використанні пунсонів у рамках звичайної для подільських півгрошів технології підготовки штампелів, а не переходу взагалі до спрощеної техніки вирізання штампелів від руки.

З іншого боку, присутність серед монет цієї групи більшості пів грошів із дзеркально оберненими зображеннями, на наш погляд, свідчить, що випуском цих монет займалися непрофесійні майстри, а недосвідчені початківці, які при підготовці штампелів просто копіювали окремі зразки подільських півгрошів і вчилися на власних помилках. Отже, за сукупністю ознак – початковий рівень майстерності монетарів, спрощена (примітивна) технологія карбування з застосуванням вирізаних і друки бронзових штампелів – мова може вестися, швидше за все, про тогочасне нелегальне карбування подільських півгрошів наслідувального характеру. Те, що розглядувані монети випускалися не як підробки, а саме як наслідування добре видно з того факту, що вони карбувались з високопробного срібла і за стандартною для подільських півгрошів стопою з масою монету 1,0 г – 1,2 г.

До випуску таких наслідувань міг спричинити дефіцит обігової монети, який внаслідок поживлення економіки виник на Поділлі у другій половині XIV ст. Велика потреба в монеті, як показує скарбовий матеріал, спонукала до прийому населенням і використання у грошовому обігу у той час різних сурогатів, навіть очевидним чином зіпсованої (бракованої) монети. Яскравим прикладом

⁴ Ростислав Саввов, “Про сюжет зображень монети «Подвійний хрест/Риба»,” *Нумізмати́ка і фалеристика* 3 (2014): 4.

цього явища була тривала участь у грошовому обігу на Поділлі залишків обтятих празьких грошів, карбованих у першій половині – середині XIV ст. Наявний скарбовий матеріал свідчить, що маса цих залишків коливається в широких межах приблизно від 1,0 г до 3,0 г. Таке явище викликало незручності в обігу і при платежах, мабуть, приводило до зважування монет, але іншої альтернативи, вочевидь, тоді не було⁵. Також існування дефіциту обігової монети підтверджується курсуванням у той час на Поділлі місцевих наслідувань галицько-руським грошикам, а також різних наслідувань джучидським монетам, зокрема, київських наслідувань дирхемам Джанібєка.

IMITATION COINAGE OF PODILLIA HALF-GROATS

Rostyslav SAVVOV

Independent researcher

Khmelnyskyi, Ukraine

The article is devoted to a separate group of Podillia half-groats, which was coinage in the 80's of the 14th century by Prince Kostiantyn Koriatovych in the Podillia Principality. The analysis of the features of simplified coinage technique, coarse style of design, that sharply distinguishing them from other Podillia half-money, gives grounds to consider these coins as imitation. Their minting, apparently, was caused by a deficit of a circulating coin in Podillia in the second half of the 14th century, which prompted the population to accept various surrogates. For example, the trimmed Prague groats, the imitation of the Juchid Dirham.

Key words: coinage, half-groat, imitation, Podillia.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2018

Прийнята до друку 04.11.2018

⁵ Ростислав Саввов, “Про причини та мету обрізування празьких грошів за матеріалами останніх знахідок,” *Нумізматика і фалеристика* 4 (2013): 9.